

Kudrzycki, Zbigniew

Osadnictwo na pograniczu mazursko-kurpiowskim w epoce nowożytnej

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 17, 162-173

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Zbigniew Kudrzycki **

Osadnictwo na pograniczu mazursko - kurpiowskim w epoce nowożytnej.

Mazury to tereny Prus Wschodnich obejmujące obszar powiatów: ostródzkiego, nidzickiego, szczycieńskiego, piskiego, mrągowskiego, kętrzyńskiego, giżyckiego, elckiego i oleckiego. Kurpie to obszar Puszczy Zielonej obejmujący powiat ostrołęcki położony między rzeką Narwią, a byłą granicą z Prusami oraz gminy Łyse i Zbójna z powiatu łomżyńskiego. Pogranicze mazursko - kurpiowskie ukształtowane w wiekach średnich obejmuje swym zasięgiem obszar od Chorzel na Kurpiach i Wielbarka na Mazurach do Kolna na Kurpiach i Pisz na Mazurach. W artykule przedstawiono procesy osadnicze zachodzące na pograniczu mazursko - kurpiowskim obejmującym przede wszystkim teren gmin Rozogi i Myszyniec. Naturalną konsekwencją było skupienie uwagi na dwóch najważniejszych centrach życia społecznego i gospodarczego tych gmin czyli Rozóg i Myszyńca. W pracy rozpatrywałem problemy osadnicze występujące na pograniczu z punktu widzenia mieszkańców Mazur, a wydarzenia na Kurpiach uwzględniane były w sytuacji, gdy oddziaływały one na życie Mazur, w szczególności Rozóg. Wybór Rozóg i Myszyńca został podyktowany rolą jaką pełniły te miejscowości w życiu mieszkańców pogranicza mazursko - kurpiowskiego, były one najstarszymi ośrodkami życia społecznego pogranicza, leżącymi na ważnym szlaku komunikacyjnym z Mazur na Kurpie. Występowały tutaj problemy charakterystyczne dla pogranicza mazursko - kurpiowskiego oraz następowało wzajemne przenikanie różnych kultur.

Obszar Mazur, po zniszczeniach spowodowanych podbojem Prus przez Zakon Krzyżacki, ponownie zasiedlany był w XIV i XV wieku, a kolonizacja pustek i puszczy na styku rozwijającego się państwa krzyżackiego i Mazowsza rozwijała się już w II połowie XIII wieku, lecz nie objęła terenów między Orzycem i Wincentą. Osadnicy omijali południową część Galindii z powodu dużego zalesienia, zabagnienia i względnie nieurodzajnej gleby, występującej na tym obszarze¹. Podobnie jak południowe Mazury, obszar północnego Mazowsza, teren Puszczy Zagajnicy do XVI - XVII wieku omijany był przez osadników z powodu nieurodzajnej gleby oraz dużego zaba-

W czasach nowożytnych, Kasper Hennenberger (1529-1600), historyk, geograf i kartograf, na polecenie księcia pruskiego i margrabiego magdeburgskiego Jerzego Fryderyka opracował i wydał w 1576 roku pierwszą szczegółową mapę Prus Książęcych.² Zgodnie z jego mapą w przeważającej części Puszczy Jańsborskiej dominowały już lasy iglaste, chociaż w dokumentach leśnych z XVI-XVIII wieku wymieniane były lasy z liściastym drzewostanem. Las liściasty rozpościerał się na wschód i zachód od Rossocken, w którym rosły: dęby, graby, lipy, osiki, brzozy, wiąz oraz sosny i świerki. O dębowym drzewostanie świadczy pismo Zakonu Krzyżackiego z 19 marca 1424 roku mówiące o przygotowaniu do osiedlenia pustkowi na wschód do Pisy i wymienia lasy dębowe jako miejsce zatrudnienia i osiedlenia ludzi eksploatujących puszcze.³ Opisany obszar charakteryzował się trudnymi warunkami terenowymi i glebowymi. Geologicznie Puszcza Jańsborska w powiecie szczycieńskim i piskim należy do południowo - mazurskiego sandru. Posiada tutaj lepszą glebę, mianowicie gliniasty piasek przechodzący w sandrową glinę. Pod powierzchnią ziemi znajdował się gliniany margiel, jak także wapień. Lecz na powierzchni nic oprócz bagien i torfowisk nie było.⁴ K.Hennenberger wspomina również o strażnicy myśliwskiej Rossocken na niewielkim wzniesieniu, na prawym brzegu rzeki Rozogi, 1/2 mili od granicy mazowieckiej, powstałej za czasów księcia Albrechta Hohenzollerna w latach 30-tych XVI wieku i istniejącej jeszcze w połowie XVIII wieku. Strażnica ta wymieniana była w opisie granicy Lucasa Davida z 23 lutego 1553 roku i umiejscawiana w dąbrowie Raduka między Wilczymi Bagnami a granicą Jańsborskimi lasami. Pewien istotny wpływ na powstanie tutaj strażnicy miało istnienie przejścia przez puszcze i najprawdopodobniej szlaku handlowego z Mazowsza do Prus o czym wspomina dokument krzyżacki z XIV wieku, jak i początki kolonizacji puszczy. Tradycja ludowa podaje, że polując w okolicznych lasach obfitujących w zwierzynę łowną, zwłaszcza żubry, tury, łosie, niedźwiedzie, książę Albrecht Hohenzollern korzystał z tej strażnicy, powstałej najprawdopodobniej na miejscu dawnego wzgórza grodowego Prusów.⁵ Przekaz ten jest wielce prawdopodobny z uwagi na to, że książę wielokrotnie przebywał w tej części Prus.⁶

Nad granicą mazowiecką, na dużym sandrze z południowej strony Szczytna (Ortelsburga) i Jańsborga (Piszu), duże obszary leśne pozostawały w XVI-XVII wieku jeszcze niezamieszkałe. Powstawały natomiast osady leśne po 3 lub 4 niskie chałupy, pokryte prostą darnią bez okien, stołów i innych udogodnień. Światło i ciepło dawało ognisko podtrzymywane cały czas, posłanie to trochę słomy na ziemi. Eksploatowały one bogactwa puszczy przynosząc dochody księciu pruskiemu. Prowadzono wycinkę drzew,

produkowano smołę, potaż, dziegieć, węgiel drzewny oraz wytapiano w miejscowych kuźnicach darniową rudę żelaza. Poprzez taką rabunkową gospodarkę powstawały nowizny leśne. Ważnym źródłem dochodów były także czynsze bartnicze. Przy strażnicy w Rossocken w XVI wieku powstała osada, której mieszkańcy eksploatowali okoliczny las, prowadząc między innymi wycinkę drzew. W wyniku takiej działalności powstawały prześwity w puszczy, które dały podstawę do rozpoczęcia planowego osadnictwa na tym obszarze Mazur⁷.

Powstanie wsi Rozogi związane było z intensywną kolonizacją południowo-wschodniej części byłego starostwa szczycieńskiego, nazwaną szkatułową i przeprowadzoną przez wielkiego elektora brandenburskiego i księcia pruskiego Fryderyka Wilhelma. Książę po objęciu rządów w 1640 roku, ze względu na trudną sytuację polityczną i finansową, postanowił zwiększyć dochody szkatuły książęcej, przez kolonizację nowizn na obszarach leśnych należących do prywatnego skarbu książęcego i jednocześnie uniezależnić się finansowo od szlachty i miast. Wielki elektor z pieniędzy uzyskanych tą drogą nie musiał rozliczać się przed stanami pruskimi. Pozwoliło mu to z nimi walczyć i całkowicie przejąć politykę państwa w swoje ręce. Zakładaniem nowych wsi zajmowała się administracja leśna⁸. Na Mazurach nadzór nad łowami i leśnictwem należał do starosty ryńskiego, noszącego też tytuł łowczego, później nadleśniczego. Podlegało mu dwóch nadleśniczych dystryktów, jeden miał nadzór nad Sambią i Litwą, drugi nad Natangią i Prusami Górnymi. Ich podwładnymi byli leśniczowie, którzy z kolei nadzorowali wójtów leśnych objeżdżających puszcze i pilnujący przestrzegania przepisów leśnych. Do leśnego nadzoru należeli również podleśniczowie i myśliwi.⁹

Jacob Bieber po uzgodnieniach z leśniczym i starostą ryńskim Heinrichem Ehrentreichem von Halle otrzymał 23 lutego 1645 roku, od elektora Fryderyka Wilhelma przywilej na 60 włók chełmińskich dąbrowy (1 włoka = 16,8 ha) i innych lasów przy strażnicy myśliwskiej Rossocken (bei Rosogen), w tym 6 włók soleckich dziedzicznych dla siebie wraz z niższym sądownictwem dla założenia wsi Friedrichowen (Rozóg). Zasadzca miał wykonywać obowiązki, jakie spełniali inni wolni sołtysi chełmińscy: ogłaszał zarządzenia, wykonywał posługi pocztowe, przewoził towary, brał udział w nagonkach podczas polowań, dozorował granice wsi, ściągał podatki oraz reprezentował interesy księcia wobec mieszkańców. Odpowiadał za przestrzeganie porządku we wsi, organizował obronę przed złoczyńcami i pościłgi za nimi, zobowiązany był również do meldowania staroście o wszystkim co mogło stanowić zagrożenie dla wsi i starostwa. Sołtys z racji pełnienia

a z sadów większych trzecia część, gdy pomógł schwytać przestępcę. Sołtys wiejscy urząd sprawowali wraz z ławnikami wiejskimi oraz tzw. starszymi wsi, jedynie w drobnych sprawach orzekali samodzielnie. Za przywilej zaapłać 600 marek w zlocie, płacąc od 1649 roku przez 6 lat po 100 marek. Osadnicy ze stanu wolnego - po 4 latach wolnizny - od 1649 roku zobowiązani zostali do płacenia na św. Marcina (11 listopada) rocznego czynszu wynoszącego od 61 włóki 8 marek i po 1 szeflu żyta, owsa i jęczmienia (1 szefel = 41,22l). Dęby mogły być ścinane po uzyskaniu specjalnego zezwolenia. Pierwszych osadników było 37 i sołtys J.Bieber, działki były wielkości 1 włóki, ale wytyczono też 8 działek 2 włókowych, 2 działki 4 włókowe.10 Używano również innych nazw wsi: Friedrichowa, Rosoggen i przez cały czas istnienia wsi Rozogi.11 Jeszcze w 1724 roku w księgach parafialnych pastor A.Fischer rozróżniał wieś Friedrichowa i Rossogy.¹² Przy lokacji wsi główną rolę odgrywał sołtys, lecz również pozostali osadnicy otrzymywali w użytkowanie ziemię na korzystnych warunkach. Mieszkańcy wsi na prawie chełmińskim nie będący właścicielami działki, posiadali prawo jej dziedziczenia i przekazywania swym dzieciom, pod warunkiem spełniania obowiązków przypisanych do ziemi¹³.

Akcję osadniczą w południowo - wschodniej części starostwa szczycieńskiego dalej intensywnie kontynuowano, już 24 stycznia 1646 roku Hans Simon otrzymał przywilej na 40 włók chełmińskich dla założenia wsi Wilamowo (Willamowen), tu również osadników było 37.¹⁴ H.Simon 5 listopada 1654 roku otrzymał kolejny przywilej na 56 włók chełmińskich i założył wieś Liebenberg (Klon) z 54 osadnikami.¹⁵ W wiosce tej według M. von Toeppe na zamieszkali głównie Polacy z sąsiedniego Mazowsza o czym ma świadczyć statystyka z 1730 roku, która podaje, że mieszkało wtedy na 64 gospodarzy 54 katolików. W obu osadach urząd sołtysa pełnił lokator Hans Simon. Ostatnią wsią założoną na tym obszarze w połowie XVII wieku były Faryny (Farienen), lokowane zostały 30 stycznia 1662 roku na mocy przywileju dla dwóch zasadźców Voitka Marczinzecka i Paula Lasersa z Kielbonnek (Kelbonken) i 38 osadników. Obaj lokatorzy wspólnie pełnili urząd sołtysa¹⁶. Powstałe wsie położone były w środku puszczy, lecz zajmowały obszary ogołocone z drzew przez smolarzy i popielarzy¹⁷, stały się one forpczta do dalszego planowego osadnictwa. Chłopi szkatułowi płacili od każdej osoby powyżej 12 roku podatek (Kopfsteuer) w wysokości 30 groszy i podatek gruntowy (Hufenzins). Wsie szkatułowe w XVIII wieku zamieszkiwali chłopci posiadający ziemię na prawie chełmińskim czyli kulmerzy oraz gburowie, ale również zagrodnicy dziedziczni posiadający działki na prawie chełmińskim, jak i niedziedziczni, którzy posiadali działkę z domkiem bez

chełmińskim, jak i niedziedziczni, którzy posiadali działkę z domkiem bez prawa dziedziczenia wzamian za pracę na rzecz kulmera lub gbura. Zagrodnicy opłacali czynsz za ogród i mieszkanie. Najniższą grupę stanowili wolni najmici, posiadający niewielką chałupkę na cudzej ziemi i wynajmujący się do pracy. Byli jeszcze parobcy wykonujący wszelkie prace w gospodarstwie chłopskim, od wypasania bydła do naprawy czy zrobienia nowych narzędzi używanych w gospodarstwie¹⁸.

Rozogi zbudowano w kształcie ulicówki, w której chaty zajmowały przednią część działki siedliskowej (najczęściej szczytem do drogi), stodoła tylną, a pozostałe budynki gospodarcze przylegały do boków siedliska. Do budowy pierwszych domów używano drzew z sąsiedniego lasu, a gliny i słomy do krycia dachów. Przeciętnie na budowę chaty, szopy i stodoły zużywano 240 sztuk drzew z lasu książęcego. Zazwyczaj wielkość gospodarstwa wynosiła 1 włókę i przydzielono je osadnikom w drodze losowania¹⁹. Lokator Jacob Bieber wywodził się z rodziny niemieckich sołtysów i posługiwał się językiem dolnoniemieckim (Platt-Deutsch), ale pisał z licznymi błędami i w sposób wskazujący na niskie wykształcenie.²⁰

Problem pochodzenia osadników w Rozogach należy rozpatrywać na szerszej płaszczyźnie kolonizacji Puszczy Jańsborskiej w Prusach Książęcych i Puszczy Zagajnicy (Kurpiowskiej) na północnym Mazowszu. Granica rozgraniczająca oba zespolone kompleksy leśne ostatecznie ustalona została w 1343 roku przez książąt mazowieckich: Siemowita wiskiego, Siemowita czerskiego i Bolesława płockiego oraz wielkiego mistrza Zakonu Krzyżackiego Rudolfa Kåniga von Weizau²¹ nie stanowiła istotnej przeszkody w przemieszczaniu się ludzi, tym bardziej, że na tle jedności fizjograficznej obie puszcze pod względem gospodarczym rozwijały się podobnie²². Podobnie jak południowe Mazury, w XVI - XVII wieku zasiedlane były obszary północnego Mazowsza. Pierwszymi mieszkańcami Puszczy Zielonej byli bartnicy. Na teren puszczy przybywali również rudnicy i smolarze eksploatujący bogactwa lasów. Lustracja województwa mazowieckiego z 1565 roku opisując Puszcze Zagajnicę podaje jedynie informację o dworach myśliwskich na Szkwie i Rozodze.²³ Puszcza na początku XVII wieku była jeszcze zupełnie niezamieszkała, natomiast rozpoczęła się jej sezonowa eksploatacja. Warto zaznaczyć, że w „Inwentarzu Starostwa Łomżyńskiego” z 1605 roku podano informację o dwóch smolarzach w Puszczy Zielonej pochodzących z Prus Książęcych i płacących po 20 fl. czynszu.²⁴ Lustracja z lat 1617 - 1620 informuje o bednarzach, kołodziejach, nieckarzach, kowalach z Ostrołęki wykorzystujących zasoby puszczy i płacących z tego tytułu po 2 fl. podatku. Eksploatowało ją również 10 smolarzy, z których płaciło podatek

w wysokości 40 fl., a pozostali byli tak biedni, iż odstąpiono od jego wymierzenia. Stan Zagajnicy w tym czasie ze względu na połamany drzewostan wskutek wiatru i pożaru według lustratorów był zły.²⁵

W połowie XVII wieku zaczęło się chłopskie osadnictwo, które zajmowało suche wyspy wśród grzęzawisk, najczęściej na wyniosłościach terenu. O wioskach w Puszczy Zielonej w sąsiedztwie Rozóg pierwszy raz wspomina „Lustracja Województwa Mazowieckiego” z 1660 roku i wymienia jako nowo powstałe: Wykrot (bez wymierzonego obszaru oraz mieszkańcy do 11 lat zwolnieni z płacenia czynszu), Dąbrowy na 3 włókach, mieszkańcy płacili 71,1,9 fl.; Myszyniec - 2 włóki, 40,18, fl.; Woykowe Łąki (Wolkowe) - 2 włóki, 50,28,9 fl. oraz Surowe. Zakładaniem nowych wsi zainteresowani byli ówcześni starostowie chcący zwiększyć swoje dochody, dlatego zachęcają osadników czasowym zwolnieniem z ciężarów podatkowych i pańszczyzny.²⁶

Bliższego przedstawienia z uwagi na późniejszą rolę w północnej części puszczy wymaga Myszyniec. Jezuiti otrzymali od Jana Kazimierza za wstawiennictwem jego żony Marii Ludwiki Gonzagi zgodę na wybudowanie misji w Puszczy Zagajnicy. Król 22 grudnia 1650 roku nadał wiosce Myszyniec prawo organizacji trzech targów, z których dochód miał stanowić uposażenie nowozbudowanej kaplicy. Na wybór miejsca, na założenie stacji jezuickiej istotny wpływ miało istnienie przejścia przez puszcę i szlaku handlowego z Mazowsza do Prus oraz istnienie brodu Rusów na Rozodze. Bród ten był częścią szlaku z Prus do Rusi, o którym wspomina XIV wieczny dokument krzyżacki.²⁷ Przypuszczać należy również, że w tym miejscu już wcześniej powstała osada leśna, chociaż brakuje na tę hipotezę potwierdzenia w dokumentach. Powtórny przywilej królewski z 15 lutego 1654 roku potwierdził prawo jezuitów do pobytu przy wystawionej kaplicy, a ponadto nadał im grunt na wystawienie domu, założenie ogrodu i pozwolił na wyrąb drzew z puszczy do jego budowy oraz na potrzeby domowe. Król Jan III Sobieski 14 sierpnia 1677 roku rozszerza przywileje zezwalając na wybudowanie szkoły, browaru i karczmy oraz przeznaczył na potrzeby misji 3 łany lasu. Od 1718 roku w Myszyncu na mocy przywileju króla Augusta II odbywają się targi tygodniowe.²⁸ Prawa miejskie otrzymał na mocy konstytucji 3 maja 1791 roku, która uznała za miasta osady liczące ponad 100 dymów.²⁹

Pierwszymi osadnikami byli bartnicy znający najlepiej puszcę i mający z nią kontakt gospodarczy. Początkowo nowi mieszkańcy niewiele zajmują się rolnictwem lecz wskutek zmniejszania się korzyści z eksploatacji lasu dokonują karczunku w miejscach najdogodniejszych do uprawy i zaczynają zajmować się rolnictwem. Z nowych osadników najczęściej zbiegów z dóbr

z przybyszów z Mazur powstał nowy stan Kurpie, który powiązał obie formy gospodarowania - eksploatację lasów i rolnictwo.³⁰

Migracje ludności na nieskolonizowanych obszarach Puszczy Jańsborskiej i Zielonej, na dzisiejszym pograniczu mazursko - kurpiowskim odbywały się w obie strony ze wzajemną infiltracją kultury. Procesom tym sprzyjało środowisko puszczańskie ze swoimi bogactwami oraz słabe zaludnienie stwarzające możliwości zakładania dużych gospodarstw. Na tereny te przybywała ludność poszukując lepszych warunków egzystencji nie zwracała uwagi na przynależność państwową nowego miejsca zamieszkania. Podobieństwa gwary Mazurów i Kurpiów, budownictwa chat, ornamentyki, kształtu zakładanych wsi, potwierdzają przypuszczenia o ruchach migracyjnych na tym obszarze.³¹ Granica rozgraniczająca oba zespolone kompleksy leśne ustalona w 1343 roku nie stanowiła istotnej przeszkody w przemieszczaniu się ludzi, tym bardziej, że na tle jedności fizjograficznej obie puszcze pod względem gospodarczym rozwijały się jednakowo.³²

Pierwsze znane przypadki przekraczania granicy pochodzi z początku XVI wieku. Prokurator jańsborski w liście do komtura ryńskiego w 1514 roku donosił o naruszaniu granicy mazowieckiej przez bartników z Mazowsza, którzy zakładali barchie po stronie krzyżackiej i wymienił dla przykładu bartnika Zaczka (Sazceczk). Jednocześnie prokurator informował, że jego poddani również przekraczają granicę mazowiecką i penetrują puszcze.³³ Problem nielegalnego przekraczania granicy istniał zawsze i przejawiał się w różny sposób. Mieszkańcy Puszczy Zagajnicy ścigając zwierzynę łowną zapędzali się do pruskich lasów i byli tam zabijani oraz sami zabijali.³⁴ W czasie potopu szwedzkiego 1655 - 1660 dochodziło do licznych wypadów na pogranicze pruskie organizowanych przez grupy partyzanckie z północnego Mazowsza mające swe bazy w Puszczy Zagajnicy, ale też mieszkańcy Prus w odwecie również najeżdżali północne Mazowsze, a kilku mieszkańców Szczytna otrzymało oficjalne pozwolenie od starosty na zorganizowanie wyprawy na Mazowsze w celu zdobycia kilku sztuk bydła.³⁵ Na początku XVIII wieku poddani króla pruskiego dzierżawili po polskiej stronie łąki, pastwiska i pola, powodowało to czasową migrację z Prus do Polski. Król pruski Fryderyk Wilhelm 19 października 1722 roku wydał reskrypt zakazujący dzierżawienia pól i łąk po polskiej stronie, spotkało się to jednak z niezadowolaniem mieszkańców pogranicza.³⁶

W archiwaliach królewieckich znajduje się jedynie niewielkie odzwierciedlenie procesów migracyjnych na pograniczu mazowiecko - pruskim świadczącym, że duża część nowych osadników w XVI i XVII wieku legalnie jako wolni przez otwarte granice z Polski i Litwy przybyła do Prus. Ist-

niał natomiast ogromny ruch nielegalnego przekraczania granicy przez różnego rodzaju biegów z dóbr szlacheckich i kościelnych. Zjawisko to było na tyle poważne, że właściciele dóbr żądali od władz pruskich wydawania biegów. Z powodu licznych skarg i zażaleń elektor Fryderyk Wilhelm prowadzący intensywną akcję osadniczą na Mazurach wydał 4 czerwca 1670 roku (powtórzenie 13 listopada 1680 roku) starostom rozkaz, aby polscy uciekinierzy byli wydawani jedynie w przypadku, gdy strona polska również przekaże uciekinierów z Prus.³⁷ Duży wpływ na procesy osadnicze w XVIII wieku wywarła epidemia dżumy w Prusach 1709/1710 roku, gdy zmarło 235836 osób i opustoszało 10834 gospodarstw, dlatego państwo pruskie musiało rozwiązać problem ponownego zagospodarowania opuszczonych siedlisk chłopskich. Król w Prusach Fryderyk I 20 września 1711 roku wydał patent polecający ściągać osadników z zachodnich prowincji Prus oraz z krajów sąsiednich do zasiedlenia pustych gospodarstw.³⁸ Wprawdzie Rozogi nie zostały dotknięte przez kataklizm dżumy, lecz jej skutki wynikające ze zmian demograficznych również je dotknęły. Początek XVIII wieku, to również wskutek zbyt uciążliwych obciążeń podatkowych oraz licznych kontrybucji ucieczka chłopów posiadających gospodarstwa na słabych ziemiach do sąsiednich krajów np. w 1722 roku ze starostwa szczycieńskiego do łomżyńskiego uciekli: Andreas Zawalich i Jacob Kamma - ekstradycji odmówiono.³⁹

Ze starostwa szczycieńskiego, z wsi szkatułowych: Piasutna, Jerutek, Rozóg, Wilamowa, Olszyn, Świętajna do Polski w latach 1717 - 1719 uciekło 28 biegów. Odbyszał się także ruch w stronę przeciwną, w tym czasie przybyło 26 mieszkańców Mazowsza. Interesujące dla naszych rozważań są również doniesienia o zbiegach z dóbr szlacheckich z II połowy XVIII wieku. Zgodnie z listą z 6 listopada 1784 roku z dóbr Rogale starostwo szczycieńskie, uciekło 9 biegów (nie licząc żon i dzieci) do Wachu, Myszyńca, Wolkowych Łąg i Przytuł. Z dworu z Rańska do Polski według meldunku z 9 listopada 1784 roku uciekły 3 osoby, w tym do Chorzel służąca Ewa. Z sąsiedniego starostwa szestneńskiego z dóbr szlacheckich Rozogi, Rybno i Kozłowo do starostwa ostrołęckiego (w tym do Wolkowych Łąg, Myszyńca, Lelisa) przeniósł się 10 rodzin.⁴⁰ Czasami organizowano wyprawy na Mazowsze, w celu poszukiwania zbiegłych poddanych pruskich, sprzyjało temu osłabienie polityczne i militarne Rzeczypospolitej.⁴¹

Istotnym czynnikiem sprzyjającym zaludnieniu leśnych obszarów południowych Prus Książęcych stało się także zbiegostwo chłopów z Warmii, uciekających przed wzrastającym obciążeniem fiskalnym i utratą posiadanych praw. Zmieniali miejsce zamieszkania w poszukiwaniu lepszych

warunków życia, zachęceni przez zasadźców możliwością otrzymania ziemi na korzystnym dla nich prawie chełmińskim, ze zwyczajowymi zwolnieniami przysługującymi osadnikom zasadzanym na tym prawie. Wielu mieszkańców Warmii wyjeżdżało z terenu Prus do Rzeczypospolitej, często trafiając na Kurpie⁴².

Pogranicze mazursko - kurpiowskie ukształtowane politycznie w wiekach średnich, charakteryzowało się wyjątkową stabilnością. Procesy osadnicze rozpoczęły się w XVI wieku i trwały do końca XVIII wieku, przebiegały równolegle na Mazurach i Kurpiach. Najpierw była to sezonowa eksploatacja puszczy. Osadnicy posuwali się w kierunku granicy prusko - mazowieckiej, a warunki terenowe predestynowały do wzajemnego ich przenikania na sąsiednie ziemie. Chłopskie osadnictwo pojawiło się później, lecz stosunkowo szybko zajęło nieskolonizowane obszary pogranicza nadając jemu kształt znany dzisiaj. Rozwój gospodarczy Mazur i Kurpi do przełomu XVIII/XIX wieku był podobny. W świetle przedstawionych spostrzeżeń osadnikami na Mazurach na pograniczu z Kurpiami byli chłopci z sąsiednich terenów osadnictwa krzyżackiego⁴³, mieszkańcy Puszczy Zielonej - Kurpie i chłopci z Mazowsza uciekający przed nadmiernym uciskiem pańszczyźnianym. Tezę tę potwierdzają listy pierwszych osadników w Rozogach, Wilamowie, Klonie i Farynach.⁴⁴

Przypisy

¹ W. Chojnacki, Osadnictwo polskie na Mazurach w XIII-XVII wieku, [w:] Szkice z dziejów Pomorza, Warszawa 1959, t. 2, s. 10; W. Kuhn, Geschichte der deutschen Ostsiedlung in der Neuzeit, Bd. II, Köln-Graz 1955-1957, s. 1-13.; H. Rieckenberg, Die Schatullisiedlung in Preussen bis zum Jahre 1714, Altpreussische Forschungen, R.16, 1939, s. 33; W. Sieradzan, Spory graniczne graniczne między Mazowszem a Zakonem Krzyżackim w XIV i pierwszej połowie XV wieku, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej KMW), 3, 1996, s. 348.

² T. Oracki, Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku, Olsztyn 1984, s. 93.

³ F. Mager, Der Wald in Altpreussen als Wirtschaftsraum, Kuöln-Graz 1960, B.2, s.131.

⁴ ibidem, s. 130.

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, Staatsarchiv Königsberg (dalej GStAPK), XX, Rep. 5, Titel 11, nr 4, k. 23-24; K. Hennenberger, Erclerung der preußischen gruöflern Landtaffel, Königs-

berg 1595, s. 402; G. Białuński, Czynniki oddziałujące na osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich do XVIII wieku, *KMW*, 4, 1996, s. 513; G. Krahl, Kirche und Kirchspiel Friedrichshof in alter und neuer Zeit, *Ortelsburg* 1898, s. 4, 33; E. Kowalczyk, Szlaki drogowe w puszczy na pograniczu mazowiecko-pruskim w średniowieczu, *KH*, 1, 1999, s. 13-15; G. Leyding, Z dawnych wieków, [w:] *Szczytno. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1962, s. 98,123; W. Kuhn, op.cit., s. 37; G. Odłodziński, E. Bucholski, Friedrichshof - das Dorf an der Grenze, *Ortelsburger Heimatblatt/Der Yorksche Jäger*, 4, 1965; M. Toeppen, *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej*, Olsztyn 1995, s. 34,70,76,198; K. Wiliński, *Walki polsko-pruskie w X-XIII wieku*, Łódź 1984, s.60.

⁶ G. Krahl, op.cit., s. 3-4; J. Małłek, *Prusy Książęce a Prusy Królewskie w latach 1525 - 1548*, Warszawa 1976, passim; M. Toeppen, op.cit., s. 173-174.

⁷ I. Baranowski, *Najstarszy opis Puszczy Kurpiowskiej*, *Ziemia*, 18, 1911, s. 279; W. Chojnacki, op.cit., s. 19; G. Leyding, op.cit., s. 122-123; W. Kuhn, op.cit., Bd.2, s. 36-37; F. Mager, op.cit., B.2, s.81-82, 91-101, 131; H. Rieckenberg, op.cit. s. 33-34; J. Sliwiński, *Z dziejów Rucianego-Nidy i okolic*, Olsztyn 1993, s. 57.

⁸ W. Chojnacki, op.cit., s. 18-19; G. Leyding, op.cit., s. 122; W. Kuhn, op.cit., s. 36-37; H. Rieckenberg, op.cit., s. 20.

⁹ F. Mager, op.cit., t.1, s.169-173; M. Toeppen, op. cit., s. 197.

¹⁰ *GStAPK, Ostpreussische Folianten (dalej Ostpr. Fol.)*, sygn., 12844, k.595-596,623; tekst przywileju podają: G.Krahl, op.cit., s. 5-6; E.Sadłowski, *Jubiläumsschrift 350 Jahre Friedrichshof - Wilhelmshof, Anrächte* 1995, s. 6.

¹¹ F. Gause, *Neue Ortsnamen in Ostpreussen seit 1800*, Königsberg 1935, reprint Hamburg 1983, s. 46; G.Krahl, op.cit., s. 33; Mapa: *Exacte Delineation der General Grentzen der Kuönigliche Amter Ortelsburg und Willenberg z 1706*, (odbitka ksero w posiadaniu autora).

¹² *Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej APO), Rejencja Olsztyńska (dalej RO)*, sygn., 1341/1, passim.

¹³ A. Szorc, *Dominium warmińskie 1243 - 1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990, s. 161.

¹⁴ *GStAPK, Ostpr. Fol.*, sygn., 12844, k. 603-605,623.

¹⁵ *GStAPK, Ostpr. Fol.*, sygn., 15533, k.102-103; sygn., 12844, k.624.

¹⁶ *GStAPK, Ostpr. Fol.*, sygn., 12844, k.617-621, 625; *Prästationstabellen Friedrichsfelde (dalej PT Friedrichsfelde)* sygn., 6, k.323-324; M.von Meyhöfer, *Die landgemeinden des Kreises Ortelsburg, Warzburg* 1967, passim.

- ¹⁷ M. Toeppen, op. cit., s. 245,289.
- ¹⁸ G. Białuński, Społeczeństwo starostwa szczycieńskiego w XVII wieku, *Rocznik Mazurski*, t.II, 1997, s. 17, 19, 23; A. Szorc, op. cit., s. 251 - 252; D. Teske, Wortbegriffe aus früherer Zeit, *Ortelsburger Heimatblatt/York-sche Juäger*, 3, 1966.
- ¹⁹ M. Kiełczewska - Zalewska, *Obraz osadnictwa*, [w:] *Warmia i Mazury*, pod red. St. Zajchowskiej i M. Kiełczeskiej - Zalewskiej, Poznań 1953, s. 193; F. Klonowski, *Drewniane budownictwo ludowe na Mazurach i Warmii*, Olsztyn 1965, s.30,38-39; W. Kuhn, op.cit., s. 37,39; F.Mager, op.cit., t.1, s. 383; G. Odłodziński, E. Bucholski, op.cit., 4, 1965; A. Szorc, op.cit., s. 170.
- ²⁰ GStAPK, sygn., Tit. 104 d, k. 2,5-7; W. Kuhn, op.cit., s.39.
- ²¹ F. Piaścik, *Osadnictwo w Puszczy Kurpiowskiej*, Warszawa 1939, s. 20; M. Toeppen, op.cit., s. 93,95; R. Wolski, *Administracyjne tradycje szczycieńskiego do 1945 roku*, *Rocznik Mazurski*, T.I, 1996, s.11-12; J. Wyrozumski, *Kazimierz Wielki*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 69.
- ²² L. Krzywicki, *Kurpie*, [w:] *Dzieła*, Warszawa 1962, t. 6, s. 507.
- ²³ *Lustracja województwa mazowieckiego z 1565 roku*, oprac. I. Gieysztorowa, A. Zaboklicka, Warszawa 1968, cz. II, s. 92; B. Baranowski, *Walka chłopów Kurpiowskich z feudalnym uciskiem*, Warszawa 1954, s. 30; W. Majewski, *Walki Kurpiów ze Szwedami w dobie wojny północnej*, *KH*, 2, 1959, s. 405.
- ²⁴ L. Krzywicki, op.cit., s. 519-520; W. Kuhn, op.cit., s. 41; W. Paprocka, *Przemysł domowy, rzemiosło i chałupnictwo w Kurpiowskiej Puszczy Zielonej*, Warszawa 1967, s. 27; F. Piaścik, op.cit., s. 23-25.
- ²⁵ *Lustracje województwa mazowieckiego 1617 - 1620*, wyd. A. Wawrzyńczyk, Wrocław - Warszawa - Kraków 1968, cz. I, s. 101.
- ²⁶ I. Baranowski, op.cit., s. 279; W. Jemielity, *Parafie Puszczy Kurpiowskiej*, Łomża 1975, s. 6-7; L. Krzywicki, op.cit., s. 530-531; W. Kuhn, op.cit., s. 41; W. Paprocka, op.cit., s. 34; F. Piaścik, op.cit., s. 22, 26-27.
- ²⁷ *Archiwum Diecezjalne w Łomży (dalej ArŁm)*, Zespół Parafialny (dalej ZP), sygn., I/173, k.157-158,175; G. Białuński, *Czynniki oddziaływujące*, s. 513; tenże, *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, Olsztyn 1999, s. 139; W. Paprocka, *Myszyniec. Studium z dziejów miasta*, Warszawa 1993, s. 14-15,18; K. Wiliński, op.cit., s. 60.
- ²⁸ ArŁm, ZP, sygn., I/173, k. 157; W. Paprocka, *Myszyniec*, s. 14-15, 18.
- ²⁹ *Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej AGAD)*, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (dalej KRSW), sygn., 4408, *Prośba mieszkańców Myszyńca do Najjaśniejszego Króla Fryderyka Augusta Saskiego z 1810 roku*;

W.Paprocka, Myszyńiec, s. 27; tenże, Myszyńiec jako ośrodek kultury kurpiowskiej od połowy XVII wieku do roku 1870, Zeszyty Naukowe OTN, XII, Ostrołęka 1998, s. 48.

³⁰ I. Baranowski, op.cit., s. 279; W.Jemielity, op.cit., s. 6-7; L. Krzywicki, op.cit., s. 530-531; W. Kuhn, op.cit., s.41; W. Paprocka, Przemysł, s. 34; F.Piaścik, op.cit., s. 22,26-27.

³¹ S. Achremczyk, Sąsiedztwo mazowiecko-pruskie w XVIII wieku, [w:] Pogranicze Mazursko-Kurpiowskie, praca zbiorowa pod redakcją S. Achremczyka i J. Gołoty, Olsztyn-Ostrołęka 1998, s. 13; I. Baranowski, op.cit., s. 279; B. Beba, Kultura ludowa na pograniczu kurpiowsko - mazurskim, [w:] Rozogi w dziejach pogranicza mazursko - kurpiowskiego, Szczytno 1996, s. 40-41; L. Krzywicki, op.cit., s. 538-542; W. Kuhn, op.cit., s. 42;

³² L. Krzywicki, op. cit., s. 507.

³³ G. Białuński, Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII wieku - starostwo leckie (gizyckie) i ryńskie, Olsztyn 1996, s. 105.

³⁴ I. Baranowski, op. cit., s. 279.

³⁵ S. Augustowicz, Czy Tatarzy spustoszyli starostwo szczycieńskie w 1656 roku, Rocznik Mazurski, t. II, 1997, s. 27-28; K. A. Maczkowski, Beiträge zur Geschichte des II schwedisch - polnischen Krieges (1655 - 1660) und der Tatareneinfälle in Preussen (1656 und 1657), Mitteilungen der Literarische Gesellschaft Masovia, 1900, H.6, s. 26-27; W.Majewski, Działania wojenne w Prusach Książących (wrzesień 1656 - luty 1657), KMW, 4, 1997, s. 595.

³⁶ S. Achremczyk, op.cit., s. 14.

³⁷ B. Baranowski, op.cit., s. 66; A. Chętnik, Mazurskim szlakiem, Łomża 1939, s. 44; O. Wank, Bevölkerungsfukuation zwischen Ostpreußen und den Nachbarländern vom 16. bis 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte mit zugehörigen Namenlisten, Altpreuflische Geschlechterkunde, Bd. 24, 1994, s. 129.

³⁸ ibidem, s. 133.

³⁹ ibidem, s. 134,189.

⁴⁰ ibidem, s. 170 - 171, 214 - 215.

⁴¹ ibidem, s. 139.

⁴² A. Szorc, op. cit., s. 247.

⁴³ G. Leyding, op.cit., s. 113.

⁴⁴ GStAPK, Ostpr. Fol., sygn., 12844, k. 623-625.

* *dr, Dyrektor LO i SP w Rozogach*